

СУЧАСНИЙ СТАН ВИРОБНИЦТВА ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН В УКРАЇНІ

В статті розглянуто поточний стан виробництва та вирощування лікарських рослин в Україні. Проведено аналіз вирощування агротехніки лікарських рослин на спеціалізованих плантаціях і збір дикорослих рослин. Окрема увага приділена виробництву рослинних чаїв і лікарських засобів. Визначено основні проблеми, з якими стикається галузь, а також перспективи її подальшого розвитку. Проаналізовано стан виробництва лікарської рослинної сировини в Україні. Встановлено, що ефективність використання фіторізноманіття флори у нашій країні для медичних цілей є однією з найвищих у світі. Найпоширенішими лікарськими рослинами є валеріана, шипшина, фіалка триколірна, шавлія, кульбаба, материнка звичайна, барвінок малий, суниця лісова, ромашка та ін. Сприятливими для вирощування та збирання лікарської сировини є зони: Карпати, Лісостеп, Полісся, несприятливою — зона Степу. Зацікавлення траволікуванням у сучасних умовах дедалі більше розповсюджується у країнах Америки та Європи. Ця тенденція є наслідком погіршення екологічної ситуації у світі, що зумовило зростання популярності нетрадиційних методів лікування з використанням натуральних засобів, передусім трав. У роботі на основі літературних даних та власних досліджень з'ясовано перспективність використання лікарських трав. Відомо, що всі біологічно активні речовини, необхідні для нормальної життєдіяльності організму, надходять переважно з їжею, лікарськими травами і засвоюються в результаті їх біотрансформації, перетравлювання та всмоктування. Перетворюючись у процесах метаболізму на структурні та функціональні елементи клітин організму, біологічно активні речовини забезпечують його фізичну та розумову витривалість, визначають стан здоров'я та працездатність.

Ключові слова: лікарські рослини, динаміка виробництва, обсяги вирощування, ринок, рослинна сировина.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Вирощування лікарських рослин в Україні зіштовхується з низкою проблем, які обмежують ефективність галузі. Однією з основних проблем є недостатнє фінансування і відсутність інфраструктури для обробки рослинної сировини. Низький рівень інвестицій у цю галузь призводить до того, що фермери не можуть собі

¹Коркуленко Альона Миколаївна, канд. с.-г. наук. E-mail: alyna_k@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-1746-5539>;

¹Полин Світлана Василівна, викладач. E-mail: polynsvitlana@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-1589-0249>.

дозволити купівлю сучасного обладнання, яке б дозволило підвищити врожайність та якість лікарської сировини. Більшість підприємств використовують застарілі технології, що негативно впливає на кінцевий продукт. Ще одним важливим чинником є відсутність кваліфікованих спеціалістів у галузі вирощування лікарських рослин. Вища освіта в Україні недостатньо готує фахівців для роботи у цій специфічній галузі. Відсутність відповідної підготовки ускладнює процес запровадження інноваційних технологій вирощування, збору та обробки лікарських рослин. У багатьох регіонах України також спостерігаються несприятливі кліматичні умови, що впливають на урожайність і якість лікарської сировини. Як наприклад, посухи в південних регіонах країни негативно впливають на вирощування таких культур, як лаванда і розторопша. У таких умовах агротехніка вирощування цих рослин вимагає використання сучасних методів зрошення та інших агротехнічних рішень, які потребують значних фінансових інвестицій. Фахівці зазначають, що бажання вирощувати лікарські рослини виникає нині в багатьох фермерів та заготівельників. Однак, коли вони дізнаються про необхідність інвестування в якісне насіння, спеціальну техніку та приміщення для сушіння, про складну технологію збору та ручну працю у вирощуванні рослин, про непрогнозовані та нестабільні ціни на сировину, більшість відмовляється від цієї ідеї.

Лікарські рослини використовувалися на території сучасної України з давніх часів. Наприклад, у часи Київської Русі травники та знахарі широко застосовували різноманітні рослини для лікування хвороб. Зокрема, шавлія, звіробій, м'ята і ромашка були популярними через їхні антисептичні й протизапальні властивості. Лікарські рослини також використовували в козацькій медицині. Вони були важливою складовою у лікуванні ран під час бойових дій і у повсякденній профілактиці хвороб. У Карпатах, зокрема, сформувались сприятливі умови для вирощування лікарських рослин, таких як арніка, валеріана та меліса, проте через складний рельєф та обмежену доступність інфраструктури місцеві фермери стикаються з труднощами в транспортуванні та переробці продукції. Це обмежує можливості для розширення масштабів виробництва та збуту сировини. Останні два десятиліття характеризуються значним скороченням площ посівів лікарських рослин в Україні, що негативно вплинуло на галузь. У той же час, збільшилось виробництво ефірних олій, хоча якість спеціалізованих харчових продуктів, виготовлених з лікарських рослин, значно знизилася. Крім того, ціни на сировину є досить нестабільними, що робить цю галузь ризикованою для дрібних і середніх виробників. Необхідність розвитку ринку лікарських рослин обумовлена значним попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Проте галузь все ще залишається недостатньо розвиненою через відсутність

ефективних державних програм підтримки, слабкий рівень організації фермерів та заготівельників, а також недостатню увагу до інноваційних технологій у виробництві рослинної сировини. Незважаючи на виклики, сучасні технології можуть стати важливим інструментом для покращення виробництва лікарських рослин в Україні. Використання сучасних систем автоматизованого збору та обробки сировини дозволить значно знизити витрати на ручну працю і підвищити продуктивність. Застосування біотехнологій у вирощуванні лікарських рослин дозволяє не лише підвищити врожайність, але й покращити якість сировини завдяки регулюванню вмісту біологічно активних речовин. Однією з найбільш перспективних технологій є використання гідропонних систем вирощування лікарських рослин, що дозволяє суттєво скоротити вплив несприятливих кліматичних умов. Гідропоніка дозволяє контролювати всі аспекти розвитку рослин, включаючи рівень освітлення, вологість, температуру та склад поживних речовин у середовищі для росту. Завдяки таким системам можна забезпечити стабільно високу якість сировини незалежно від зовнішніх факторів. Крім того, сучасні технології сушіння та зберігання лікарських рослин дають змогу зберегти більше корисних речовин у сировині. Зокрема, технології сублімаційного сушіння дозволяють мінімізувати втрати ефірних олій, що є основним компонентом багатьох лікарських рослин. Це суттєво підвищує цінність продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Україна має великий потенціал для експорту лікарських рослин, зважаючи на багаті природні ресурси та великий вибір культур. Наша держава вже є одним із провідних експортерів коріандру, ромашки лікарської та м'яти. Європейський ринок лікарських рослин постійно зростає через підвищений інтерес до натуральних і органічних продуктів. Країни Європейського Союзу активно закуповують лікарські рослини для використання у фармацевтичній промисловості, косметології та харчовій промисловості.

Окрім того, Україна має потенціал для розширення експорту до країн Азії, зокрема до Китаю та Індії, де існує високий попит на рослинні засоби, що використовуються в традиційній медицині. Однак для збільшення експортного потенціалу необхідно звернути увагу на питання сертифікації продукції, що відповідає міжнародним стандартам. Багато країн вимагають наявності сертифікатів органічного виробництва, що гарантують відсутність пестицидів та хімічних добрив у процесі вирощування сировини.

Зростаючий попит на органічні продукти у світі відкриває нові можливості для українських виробників лікарських рослин. Вирощування рослин за органічними стандартами стає все більш популярним, оскільки споживачі все частіше віддають перевагу продуктам, які не містять штучних хімічних речовин. Для України цей напрямок має великі перспективи, зважаючи на багаті природні

ресурси та відносно невеликий рівень забруднення ґрунтів, у порівнянні з іншими країнами.

Органічне виробництво лікарських рослин не тільки підвищує їхню ринкову вартість, але й сприяє збереженню екосистем. Використання біологічних методів боротьби зі шкідниками та натуральних добрив зменшує негативний вплив на навколишнє середовище. Водночас для переходу на органічне виробництво необхідно подолати ряд труднощів, зокрема отримати сертифікацію та навчити фермерів методам органічного землеробства.

Для розвитку виробництва лікарських рослин в Україні важливою є державна підтримка. Це може включати субсидії на придбання сучасного обладнання для вирощування та переробки сировини, гранти на дослідження та розробки нових технологій у цій галузі, а також програми підготовки спеціалістів для роботи у сфері лікарського рослинництва. Державні програми, спрямовані на стимулювання експортних можливостей, можуть допомогти українським виробникам розширити ринки збуту за кордоном.

Також необхідно звернути увагу на питання законодавчого регулювання якості продукції. Впровадження стандартів, які відповідають вимогам міжнародних ринків, дозволить українським виробникам конкурувати з іноземними компаніями та підвищить довіру до української продукції на світовому ринку.

Основний матеріал дослідження. Сучасний ринок лікарських рослин в Україні частково базується на знаннях народної медицини, але вже широко використовує передові технології для вирощування, збору та переробки сировини. Нажаль він є нестабільним, що зумовлено коливаннями попиту на відповідну сировину та обмеженою тривалістю її зберігання. Як відзначає Є. Ткачова [5], попит на лікарські рослини залежить не лише від вимог виробників, але й від строку придатності сировини. Особливістю цього ринку є залежність властивостей лікарських рослин від біологічно активних речовин, що в них містяться, та умов їх вирощування.

На міжнародній арені лікарські рослини займають важливе місце в системах охорони здоров'я багатьох країн. Наприклад, у Китаї лікарські рослини є невід'ємною частиною традиційної китайської медицини, а в Індії застосування Аюрведи залишається надзвичайно популярним серед населення. У країнах Європи, таких як Німеччина та Франція, лікарські рослини широко використовуються як альтернативні або доповнюючі засоби у фармацевтичних препаратах. Вивчення цих практик може дати Україні корисні ідеї для покращення своєї виробничої бази.

Біологічно активні речовини мають нестабільний характер і можуть швидко руйнуватися під впливом зовнішніх чинників, таких як температура,

вологість і сонячне випромінювання. Кліматичні умови різних регіонів України відіграють вирішальну роль у вирощуванні лікарських рослин. Наприклад, степові регіони країни на півдні, які зазвичай характеризуються спекотним і сухим літом, сприятливі для вирощування таких культур, як розторопша та лаванда. Водночас у Карпатах, де переважають більш помірні умови та значна кількість атмосферних опадів, вирощують рослини такі як валеріана та меліса. Ці регіональні відмінності визначають не лише вибір рослин, але й методи їхнього обробітку. До прикладу, дощі або навіть роса можуть вимивати корисні речовини з надземних органів рослин, що значно знижує їх лікарську цінність. Через це необхідно ретельно стежити за дотриманням стандартів збору та обробки лікарських рослин, щоб зберегти їхні корисні властивості. Це питання є особливо актуальним для фермерів та заготівельників, які працюють у регіонах з нестабільними погодними умовами. Сучасні технології сушіння рослин дозволяють зберігати більшу частину корисних речовин у сировині. Зокрема, технології вакуумного сушіння дають змогу мінімізувати втрати ефірних олій, які є ключовим компонентом у багатьох лікарських рослинах. Використання таких технологій може підвищити рентабельність виробництва та конкурентоспроможність українських продуктів на світовому ринку. Переробка лікарських рослин є важливим етапом у збереженні їхніх корисних властивостей. Основні технології переробки включають сушіння, подрібнення та екстрагування активних речовин. Сушіння має відбуватися за певної температури та вологості, щоб уникнути руйнування біологічно активних речовин, що містяться в рослинах. Недотримання технологічних стандартів може призвести до втрати якості сировини і, відповідно, зниження її вартості на ринку.

Органічне вирощування лікарських рослин стає дедалі популярнішим на світовому ринку через зростаючий попит на екологічно чисту продукцію. В Україні є потенціал для розвитку цього напрямку, зважаючи на багаті природні ресурси та екологічно чисті території, зокрема в Карпатському та Поліському регіонах. Однак для розвитку цього сегменту необхідні серйозні інвестиції в сертифікацію продукції та відповідні технології.

Попри ці виклики, українська галузь виробництва лікарських рослин має деякі позитивні тенденції. Наприклад, за даними Н. Приведнюк [6], із Науково-дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології та природокористування, найпоширенішими культурами, які вирощують в Україні, є ромашка, розторопша, м'ята, ехінацея пурпурова, шавлія, календула та інші. Це свідчить про існування сталого попиту на такі рослини як на внутрішньому ринку, так і за кордоном.

Губаньов О., фахівець у галузі лікарських рослин, відзначає, що, незважаючи на багатий природний потенціал, в Україні промислово вирощується лише 25-30 видів лікарських рослин. Це є свідченням недостатньої розвиненості цієї галузі, особливо з огляду на те, що в країні налічується понад 6 000 видів рослин, що мають лікарську цінність. Основними проблемами, з якими стикаються виробники, є недостатнє фінансування, брак кваліфікованих спеціалістів та недостатня інтеграція галузі в глобальні ринки.

Після анексії Криму у 2014 році Україна втратила одного з найбільших виробників лікарських рослин – ботанічний сад «Веселка». Це стало суттєвим ударом по виробництву лікарських рослин, особливо ефірних олій. Крім того, подальша агресія з боку Росії продовжує впливати на галузь, обмежуючи доступ до частини сировинних ресурсів і руйнуючи інфраструктуру.

Ще однією суттєвою проблемою є відсутність централізованих даних про виробництво лікарських рослин. З 2016 року Державна служба статистики України почала надавати більш детальну інформацію щодо вирощування окремих культур, таких як коріандр, лаванда та інші, але все ще бракує статистики щодо багатьох інших видів рослин. Відсутність повноцінного моніторингу стану галузі робить її розвиток складним для прогнозування. На кінець 2023 року в Україні відзначався дефіцит таких культур, як лаванда, м'ята, меліса, фіалка. Ціни на висушені лікарські рослини коливаються в межах 40–90 грн./кг, найдорожчою є лаванда [4].

Коріандр, який є однією з основних ефіроолійних культур в Україні, поступається за виробництвом лише троянді та лаванді. Його плоди містять до 25% жирної олії та до 3% ефірної олії, що робить цю культуру популярною у харчовій, фармацевтичній та косметичній промисловості. Коріандр використовується також у кулінарії, для виробництва лікарських препаратів та косметичних засобів. До того ж, за складом ефірне масло коріандру стабільне та майже не відрізняється залежно від сорту чи зони вирощування [3]. Причому за століття використання коріандр набув поширення і як лікарська, і як кулінарна, і як ароматична рослина. Важливим також є те, що своє застосування має фактично кожна частина цієї культури, адже листя найчастіше використовують в кулінарії та медицині, жирну олію – у миловарінні та текстильній промисловості, ефірну олію – в медицині та парфумерії. Насінням ароматизують хліб, печиво, його додають в соуси та приправи, а шрот йде на корм тваринам [2].

Зростаючий попит на природні лікарські засоби у світі стимулює розвиток вітчизняного ринку. За оцінками експертів, частка препаратів на основі лікарських рослин у світовому фармацевтичному ринку складає від 30 до 50%. В Україні ці показники також зростають, і нині більше 15-20% лікарських

засобів, реалізованих на внутрішньому ринку, мають рослинне походження. Зростаючий інтерес до рослинних препаратів пов'язаний зі збільшенням кількості досліджень, які підтверджують ефективність використання лікарських рослин для лікування різних захворювань. Протягом останніх п'яти років в Україні було зареєстровано більше 500 нових препаратів на основі лікарської сировини, що свідчить про значний потенціал галузі [1]. Останні тенденції у сфері органічного сільського господарства відкривають нові можливості для українських виробників лікарських рослин. Органічна сертифікація, яка гарантує відсутність синтетичних пестицидів і хімікатів у виробництві, підвищує конкурентоспроможність продукції на світовому ринку. З огляду на зростання попиту на екологічно чисту сировину, українські фермери можуть отримати додаткові вигоди від переходу на органічне вирощування лікарських рослин. Економічні показники виробництва лікарських рослин залежать від багатьох факторів, включаючи вибір культури, регіон вирощування, витрати на технології та ринкові ціни на сировину. У порівнянні з іншими видами сільськогосподарських культур, лікарські рослини можуть приносити більші прибутки, однак лише за умов належного управління виробництвом і збутом. Рентабельність залежить від масштабу виробництва та попиту на сировину, що постійно змінюється під впливом ринкових факторів. Китай є світовим лідером у вирощуванні та переробці лікарських рослин, що є важливою частиною їхньої традиційної медицини. Китайські виробники активно використовують інноваційні технології для підвищення врожайності та ефективності обробки рослинної сировини. Досвід Китаю може бути корисним для українських виробників, оскільки багато лікарських рослин, вирощуваних у Китаї, також мають потенціал для культивування в Україні.

Державна підтримка може стати ключовим фактором для розвитку галузі вирощування лікарських рослин. Запровадження програм підтримки фермерів, субсидій на придбання сучасного обладнання та розробка інноваційних технологій допоможуть збільшити обсяги виробництва. Окрім цього, важливо вдосконалити законодавство в частині регулювання стандартів якості та екологічної сертифікації продукції, що дозволить підвищити конкурентоспроможність українських лікарських рослин на міжнародному ринку.

Висновки. Розвиток виробництва лікарських рослин в Україні потребує комплексного підходу, що включає підтримку з боку держави, покращення інфраструктури та інвестиції у наукові дослідження. Не зважаючи на низку проблем, таких як скорочення посівних площ, втрати через анексію Криму та військові дії, галузь має значний потенціал для зростання. Українські виробники

мають можливість розширити своє виробництво завдяки зростаючому попиту на лікарську сировину як в Україні, так і за кордоном.

Основним рушієм розвитку ринку є фармацевтична промисловість, яка щороку збільшує обсяги використання лікарських рослин у виробництві. Зважаючи на це, необхідно приділяти більше уваги не лише вирощуванню сировини, але й розвитку переробної промисловості, що дозволить зменшити залежність від імпорту та збільшити обсяги експорту готової продукції.

Отже, виробництво лікарських рослин в Україні стикається з численними викликами, такими як недостатня державна підтримка, нестабільність ринку та відсутність сучасних технологій для вирощування та переробки сировини. Україна має значний потенціал для розвитку, однак для його реалізації необхідно подолати низку викликів. Основними перешкодами є недостатня інфраструктура, нестабільний ринок і брак інвестицій. Водночас, використання інноваційних технологій, органічне виробництво та активна державна підтримка можуть стати ключовими факторами, що сприятимуть успіху галузі. Експорт лікарських рослин до країн Європи та Азії, а також зростаючий попит на натуральні продукти відкривають для українських виробників нові можливості для збуту та розширення ринків.

Список літератури (References)

1. Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень. Бюро Президії НААН (2016). [Medicinal plants: traditions and research prospects. Bureau of the Presidium of the NAAS (2016). http://naas.gov.ua/news/?ELEMENT_ID=2829] (in Ukrainian).
2. Дейна Д. «Своя ніша»: як Україна опинилася у п'ятірці експортерів коріандру (2017). [Deina D. "Its own niche": how Ukraine ended up in the top five coriander exporters (2017). <http://agravery.com/uk/posts/show/cvoa-nisa-ak-ukraina-opinilas-v-patirci-eksporteriv-koriandru>] (in Ukrainian).
3. Коріандр: лікарські та корисні властивості. [Coriander: medicinal and beneficial properties <http://likarski-roslini.net.ua/koriandr-likarski-ta-korisni-vlastivosti>] (in Ukrainian).
4. Король О. (2018). В Україні дефіцит лаванди, ціни злетіли до 200 грн./кг. [Korol O. (2018). There is a shortage of lavender in Ukraine, prices have soared to 200 UAH/kg. <https://uhbdp.org/ua/news/project-news/1747-vukraini-defitsyt-lavandy-tsiny-zletily-do-200-hrn-kh> (date of application: 05/25/2019).] (in Ukrainian).
5. При вирощуванні 90% українських лікарських трав використовують пестициди. (2018). [Pesticides are used in the cultivation of 90% of Ukrainian medicinal herbs. (2018). <https://agro-smart.com.ua/ua/news/pri-vyraschivanii-90-ukrainskikh-lekarstvennykh-travispolzuyut-pestitsidy>] (in Ukrainian).
6. Як заробити чверть мільйона за сезон: бізнес на шавлії, м'яті, мелісі (2018). [How to earn a quarter of a million per season: business on sage, mint, lemon balm <https://agoreview.com/news/yak-zarobyty-chvertmiljona-za-sezon-biznes-na-shavliyi-myati-melisi?page=2>.] (in Ukrainian).

CURRENT STATE OF THE PRODUCTION OF MEDICINAL PLANTS IN UKRAINE

Abstract. *The article discusses the current state of production and cultivation of medicinal plants in Ukraine. An analysis of the cultivation of medicinal plants on specialized plantations and the collection of wild plants is carried out. Special attention is paid to the production of herbal teas and medicines. The main problems faced by the industry and the prospects for its further development are identified. The state of production of medicinal plant raw materials in Ukraine is analyzed. It is established that the efficiency of using the flora diversity in our country for medical purposes is one of the highest in the world. The most common medicinal plants are valerian, rose hips, tricolor violet, sage, dandelion, oregano, periwinkle, wild strawberry, chamomile, etc. The following areas are favorable for growing and harvesting medicinal raw materials: Carpathians, Forest-Steppe, Polissia, and unfavorable - the Steppe zone. The interest in herbal medicine in modern conditions is increasingly spreading in the countries of America and Europe. This trend is a consequence of the deteriorating environmental situation in the world, which has led to an increase in the popularity of alternative therapies using natural remedies, especially herbs. This paper, based on the literature and our own research, examines the prospects for the use of medicinal herbs. It is known that all biologically active substances necessary for the normal functioning of the body come mainly from food and medicinal herbs and are absorbed as a result of their biotransformation, digestion and absorption.*

Key words: *medicinal plants, production dynamics, cultivation volumes, market, plant raw materials.*